

Bartók András

Törbaltáktól a gerilla-hadviselésig – Szun-ce *A háború művészetének* történelmi kontextusa, annak reflexiói a kínai stratégiai kultúrában

A kínai stratégiai kultúra elemzését célzó kutatások fontos eleme Szun-ce *A háború művészetének* hatása a kínai stratégiai gondolkodásra. Ez azonban sok esetben annak átfogóbb ismerete nélkül, pusztán egyes részletek kiemelésével történik. Az alábbiakban a szöveg történelmi kontextusainak bemutatásával igyekszem kiemelni annak legfontosabb koncepcióit, ezáltal árnyaltabbá tenni a mű párhuzamba vonását a kínai stratégiai kultúra sajátosságaival.

*A háború művészete*¹ az egyik legismertebb a hadtudomány ókori klasszikusai közül. Tekintve a szöveg pragmatikus rövidegét és kortalan stratégiai bölcsességet lefektetni kívánó egyszerűségét, érthető a szerteágazó lelkes érdeklődés Szun-ce tanításai iránt. Nem elhanyagolható szempont továbbá a mű évezredes fennmaradása és ismertsége szempontjából, hogy évszázadok óta elmaradhatatlan része volt a hagyományos kínai műveltség és a császári hivatalnoki vizsgák ismeretanyagának. Történelmi és filológiai jelentőségén felül *A háború művészete* nélkülözhetetlen hivatkozási alap a kínai stratégiai kultúrával foglalkozó szakirodalomban.

A kínai stratégiai hagyományon átívelő relevanciáját jól illusztrálja, hogy Szun-ce tanításának hatása a kínai történelem legkülönbözőbb szakaszainak értelmezésekor változatlanul felmerül, legyen szó akár az ókor hadakozó fejedelemségeiről vagy Mao Ce-tung gerilla-hadviseléséről szóló útmutatásairól.

A kínai stratégiai kultúrával foglalkozó szakirodalomban szinte nélkülözhetetlen alapvetés *A háború művészetének* hatását említeni a mai kínai katonai és politikai

¹ Jelen tanulmányban *A háború művészetének* olvasatához Tokaji Zsolt magyar nyelvű fordítását (in SZUN-CE 2006), Yuasa Kunihiro japán nyelvű fordítását (YUASA 2008), valamint az ókori kínai szöveg japán nyelvű kiegészítő magyarázatait, illetve az eredeti kínai szöveget vettem alapul (Chinese Text Project [é. n.]). Sima Ragju *A tábornagy metódusának* szövegéhez Tokaji Zsolt fordítását vettem alapul (in SZUN-CE 2006).

gondolkodásra. Henry Kissinger *Kínáról* című monográfiájának első fejezetében a kínai kultúra sajátos reálpolitikai hagyományainak gyökerét többek között Szun-ce művében látja, amelynek tanításai élénken visszatükröződnek a kínai kultúrkörben lezajló modern kori konfliktusok során, mind a koreai háború, mind Vietnám esetében. Kissinger szerint *A háború művészetének* alaposabb ismerete megkímélhette volna az Egyesült Államokat ázsiai konfliktusainak frusztrációjától.²

Scobell a kínai stratégiai kultúrát két pólusának egybevetésével jellemzi, amelyek közül az egyik a gyakorlatias, realista szemléletmód, a másik a kínai kulturális hagyományokon és kifejezetten *A háború művészetén* alapuló védekezést preferáló irányzat, amelyet a szerző „védekező kultusznak” nevez.³

Scobell két másik szerző ellentétes megállapításait igyekszik árnyaltabb összhangba helyezni. Alastair I. Johnston kínai stratégiai kultúrával foglalkozó művében a kínai realista megközelítés jelentősége mellett érvel,⁴ míg Feng Huiyun a védekezést preferáló konfuciánus hagyományok meghatározó szerepét hangsúlyozza.⁵ Bár végső következtetések szöges ellentétben állnak, mindkét szerző alapvetően meghatározó elemnek tekinti Szun-ce hatását a kínai stratégiai kultúrára.

A kínai stratégiai kultúra realista vagy védekező tendenciáinak kérdésköre mellett Szun-ce hatását leginkább a kínai cselkultusz és a stratégiai gondolkodás indirekt megoldásokat előnyben részesítő preferenciáinak hagyományos intellektuális alapjaként említik. Mankheim *A háború művészetének* alapvetéseire hivatkozva mutatja be ezt az indirekt megközelítéseket kereső stratégiai kultúrát.⁶ David Lai *Learning from the Stones* című tanulmányában a kínai táblajátékok kulturális hatásával együttesen szemlélteti Szun-ce alapvetéseit, a kínai és amerikai stratégiai kultúra eltérő preferenciáit a stratégiai megoldások rugalmassága terén.⁷

Szun-ce nem csupán a kínai stratégiai kultúrával foglalkozó kutatások számára képez fontos alapot, a modern kínai hadművészeti irodalomban is jellemző hivatkozási alapként szolgál. Mao retorikájában előszeretettel idézett *A háború művészetéből*, de Szun-ce ugyanígy felbukkan az egészen új kínai biztonságpolitikai koncepciók magyarázatában. Az 1999-ben megjelent *Korlátok nélküli hadviselés* című kötetben a szerzők több alkalommal is *A háború művészetére* hivatkozva szemléltetik az általuk vázolt stratégiai koncepciót.⁸

² KISSINGER 2011: 25–26.

³ SCOBELL 2002: 4–8.

⁴ JOHNSTON 1998: 4–10.

⁵ FENG 2007.

⁶ MAHNKEN 2011: 24.

⁷ LAI 2004: 12–24.

⁸ LIANG–WANG 1999: 114.

Szun-ce hatása alapvetően két kérdéskör, a realista és védekezést preferáló tendenciák dinamikája, kifejezetten a „harc nélkül győzni” koncepció, valamint a kulturális alapú csel és az indirekt megközelítéseket előnyben részesítő stratégiai koncepciók kapcsán kerül szóba.

Mind kínai, mind külföldi szerzők rövidebb, szövegkontextusukból kiragadott részletek idézeteivel igyekeznek szemléltetni ezeket. De Szun-ce alapvető összefüggéseinek megértéséhez mégis szükséges lehet a szöveg szerves egységét vonatkoztatni bizonyos történelmi kontextusokhoz, illetve nem pusztán egyes részletek kiragadásával, hanem a szöveg egészének értelmezésével is kiegészíteni az eddigi megközelítéseket.

A továbbiakban a szöveg történeti háttérének bemutatásával, illetve annak egészét tekintve a tartalmi elemek főbb gondolatok körüli összefoglalásával szeretném árnyaltabbá tenni az eddig felvázolt megközelítéseket. *A háború művészete* a kínai történelem egy rövidebb, központi dinasztikus hatalom nélküli időszakához kötődve, átfogó gazdasági, társadalmi, hadászati és politikai változások között íródott, így nem elhanyagolható azok szerepe a szöveg mondanivalójának alaposabb megértésében. Úgy vélem, a szöveg egészét egységként nézve annak mondanivalója jóval több, mint a fent kiemelt védekező/realista és indirekt megoldásokhoz köthető szövegrészletek. Szun-ce az objektív, moralitástól független ókori kínai hadtudomány létrehozására tett kísérletet, amelynek főbb kérdésköre a háború szerepe az állam létében, a hadvezér vagy tábornok mint újfajta hivatás megjelenése, az elhúzódó háborúk veszteségeit csökkentendő, az indirekt megoldások és a megtévesztésen alapuló műveletek előnyben részesítése, valamint a tábornok hatáskörébe tartozó diplomácia és kémkedés szerepének kulcsfontossága.

Szun-ce *A háború művészete* címében Sun Wu tábornokot jelöli meg szerzőként. A szöveg nyelvi sajátosságai és annak eseménytörténet-utalásai alapján azonban magának a szövegnek a keletkezését Sun tábornokhoz képest későbbi idősakra tehetjük.⁹ Az ókori kínai irodalomban azonban jellemző megoldás a szerző részéről az anonimitás, valamint a szöveg tanításainak dicső felmenőkhöz történő kötése.

A szöveg tanulságul kívánja az olvasó elé állítani Sun Wu tábornok munkásságát. Sun a kínai történelem viharos időszakában, a Zhou-dinasztia központi hatalmának eltűnését követően,¹⁰ Kína területén egymással versengő fejedelemségek háborús időszakában élt.¹¹ A Zhou-dinasztia i. e. 16. századi hatalomra kerülését

⁹ YUEN 2014: 34.

¹⁰ A Zhou-dinasztia bár névleg i. e. 1050-től egészen a Qin-dinasztia hatalomátvételéig tartott, i. e. 771-től kezdve már csupán szimbolikus volt a Zhou-császárok hatalma.

¹¹ YUASA 2008: 14.

követő időszak a klasszikus kínai kultúra kikristályosodásának, az írás egyre szélesebb körű elterjedésének, valamint a kínai civilizáció kiterjesztésének időszaka a környező barbár törzsek beolvasztásával.¹² A Zhou-császárok hatalma azonban az i. e. 9. századtól kezdve fokozatosan megrendült, míg végül 771-től kezdve uralkodásuk csak jelképesnek tekinthető, a tényleges politikai hatalmat az egyes fejedelemségek élén álló hadurak gyakorolták.

Ezek közül a fejedelemségek közül a korszak egyik kiemelkedő hatalma volt Qi. Qi fejedelemség Kína északkeleti területi elhelyezkedéséből adódóan egyrészt korlátozott mértékben tudta kihasználni földrajzi adottságait mezőgazdasági terményeinek növeléséhez,¹³ másrészt folyamatos harcban állt a kínai kultúrkör területei mentén élő barbár törzsekkel.¹⁴ Ennek következtében Qi fejedelemség gazdaságában sokkal fontosabb szerepet játszott a gazdag sólelőhelyeket kiaknázó kereskedelem, aminek köszönhetően hamar megtehetette, hogy a törzsi szerveződésem alapultó katonai szerveződés helyett állandó, nagyobb létszámú hadsereget tartson fenn.¹⁵ A környező barbárokkal vívott folyamatos harcok okán a háború fontos szerepet töltött be Qi társadalmi életében, és a fejedelemségek közül élen járt a katonai eszközök és módszerek fejlesztésében, különös tekintettel az íjak, majd később a számszeríjak tömeges alkalmazására.¹⁶

Sun tábornok Qi fejedelemségből származott, ám később a déli Wu fejedelemség szolgálatába állva szerzett magának hírnevet egy sikeres, Chu fejedelemség elleni hadjáratával.¹⁷ Sun tábornok képes volt kortársainál jóval hatékonyabban megszervezni hadserege irányítását, valamint a terepviszonyok és a fegyelem segítségével jóval hatékonyabban manőverezve meglepnie Chu hadseregét egy folyami átkelés során, így mérve rá döntő győzelmet. A hagyomány szerint azonban Sun vitába keveredett az uralkodóval a további stratégiai lépésekkel kapcsolatban, valamint az udvari intrikák kapcsán kegyvesztetté vált, és végül önkéntes száműzetésbe vonulva eltűnt.¹⁸ Sun tábornok tehát ideális vezető volt ugyan, de az udvari politikai szféra korlátozta lehetőségeit, és száműzetését követően Wu fejedelemség nem sokkal később döntő vereséget szenvedett.¹⁹

¹² SAWYER 1993: 150.

¹³ YUEN 2014: 44.

¹⁴ YUASA 2008: 15.

¹⁵ KANE 2007: 31.

¹⁶ YUASA 2008: 15.

¹⁷ YUEN 2014: 55.

¹⁸ YUEN 2014: 56.

¹⁹ YUEN 2014: 56.

A Zhou-korszak ezen szakaszát (i. e. 771–476) a Tavaszok és ősök korának nevezik, amely során egyre gyakoribbá váltak a fejedelemségek közötti vetélkedések. A Zhou-hadviselés jellegzetességei továbbra is meghatározóak voltak, a törzsi vezetőkből álló nemesség harci szekereken harcolva vezette az általában alkalmi módon sorozott, képzetlen és a későbbi időszakokhoz viszonyítva arányaiban kisebb létszámú gyalogságot.²⁰ Ám már kezdtek megjelenni egy újfajta hadviselés jellemzői, bár ekkor ezek még nem váltak általános gyakorlattá. Egyrészt a mezőgazdasági eljárások fejlődésével a fejedelemségek egyre nagyobb népességet tudtak ellátni, és ezzel együtt a hadseregek létszáma is fokozatosan nőtt.²¹ Egyes fejedelemségek fokozatosan átálltak állandó hadseregek fenntartására, amelyekben egyre nőtt a gyalogos katonák aránya a harci szekeres nemesekhez képest.²² Egyre nagyobb számban jelentek meg újfajta fegyverek, különösen a számszerj, amelynek jelentőségét a nagy létszámú hadseregek szempontjából magának az eszköznek a kínai ideogrammatikus jele is mutatja, amely egy íjből és egy rabszolgából áll, minden bizonnyal utalva annak egyszerűbb használatára és a kiképzés idejének lerövidülésére.

A Tavaszok és ősök korában megjelenő újítások kezdetben még csak kisebb mértékben terjedtek el, ám később, a Hadakozó fejedelemségek időszakára ezek alkalmazása általánossá vált. A hadseregek létszáma az egyre állandóbbá váló háborúk eredményeképpen tovább növekedett, és egyre fontosabb szerepet töltött be egy fejedelemség fennmaradásának szempontjából. Az immár főként a gyalogságon alapuló hadseregeket egyre inkább egységes fegyverzettel szerelték fel, és a számszerjiek további elterjedését nagyban megnövelte az elsütőszervezet sorozatgyártásának elterjedése.²³ A kor jellemző fegyvere a kínai tőrbalta²⁴ mellett egyre inkább az egyes kard lett, illetve gyakoribbá vált a bronz mellett a vas felhasználása mind a fegyverek, mind a páncélzat tekintetében.²⁵

Az egyre szélesebb körben elterjedt írásbeliségnek köszönhetően az egyes technológiai újítások is gyorsabban terjedtek, valamint látványos fejlődésnek indult az erődrendszerek és az ostromfelszerelések fejlesztése.²⁶

A korszak elejére azonban jellemző, hogy bár már megjelent a harctéri tettek alapján történő előléptetés,²⁷ valamint a hivatásszerűen a hadviseléssel foglalkozó

²⁰ KANE 2007: 49–50.

²¹ KANE 2007: 50.

²² KANE 2007: 51.

²³ KANE 2007: 60.

²⁴ KANE 2007: 58–60.

²⁵ SAWYER 1993: 13.

²⁶ SAWYER 1993: 12.

²⁷ KANE 2007: 49.

réteg, a hadseregek élén továbbra is főleg a nemesség állt, amely a csatákat gyakran csupán az egymással harci szekereken vívott párbajok ürügyéül használta. Többek közt ennek következtében a Hadakozó fejedelemségek korának kezdeti szakaszában hiába vált mindennapossá a háború, a fejedelmek közötti konfliktusok ritkán vezettek döntő győzelemhez, ám általában mindkét fél számára súlyos veszteségekkel jártak. Hiába az egyre fejlettebb hadsereg, a megfelelő hadművészeti tudás még nem született meg hozzá.

A háború művészete vélhetően ekkor, a Hadakozó fejedelemségek kezdeti szakaszában íródott. A mű, ahogyan a kínai nagy filozófia vonatkozó alapművei is, a korábbi társadalmi rend felborulására és az állandó háborúk jelentette folyamatos harcok beszüntetésére keresi a választ, pontosabban arra, hogyan lehetne a leghatékonyabb módon vezetni a hadsereget, ezzel hamar döntő véget vetni a harcoknak.

Szun-ce szövegében ezt a választ négy alapvető kérdéskör kapcsán megfogalmazott tanítások formájában találhatjuk, amelyek mindegyike tekinthető egyfajta új iránynak a korábbi hadászati hagyományokhoz képest. Maga a szöveg összesen 13 esszéjellegű fejezetből áll, ellentétben a korra jellemző párbeszéd stílusú megfogalmazással, Szun-ce mester egyes szám első személyben, didaktikus hangnemben foglalja össze hadművészeti tanításait.

Ezek közül az első három fejezetben központi kérdés a háború és a politikai szféra közötti dinamika, a háború stratégiai tervezésének helyes folyamata. Szun-ce esetében ráadásul a politikai felügyelettel kapcsolatban nem csupán a királyra vagy a fejedelemre utaló jellel találkozunk, hanem a 君 jellel is, amely jelenthet herceget, nemes urat, de akár utalhat összességében az államot vezető civil szférára is. *A háború művészetében* egyértelműen megfogalmazódik a hadvezér hatáskörének függetlenítése az uralkodó és a nemesség befolyásától. Az uralkodó feladata a megfelelő hadvezér kiválasztása és a harc megindításáról szóló parancs kiadása, ám a továbbiakban, ha beleszól a tábornok ügyeibe, csak veszélybe sodorja a fejedelemséget. Figyelembe véve, hogy a mű mintaként Sun tábornokot állítja elénk, nem meglepő ez az éles ellenérzés a politikai szféra befolyása iránt.

Ez a fajta, politikai befolyástól függetleníteni kívánt hadvezér képezi a mű következő központi kérdéskörét, és a 3–12. fejezetben lényegében arról olvashatunk, egy tábornoknak mi mindenben kell mesterei szintre fejlesztenie ismereteit. A tábornoki hivatás megjelölésére Szun-ce a 將軍 jelet használja. Ez a cím tulajdonképpen a korszakban új megnevezésnek tekinthető egy korábbi titulus helyett,²⁸ amelyet magyar fordításban Sima Rangju művének, *A tábornagy módszerének* címében

²⁸ YUEN 2014: 58.

tábornagyként szokás fordítani. Bár magyar nyelven nem érződik olyan élesen a különbség a két kifejezés között, a *sima*, vagyis tábornagy sokkal kevésbé kizárólag katonai ügyekkel foglalkozó címet takar. *A tábornagy metódusa* egyébként szintén Szun-ce kortárs műve, ráadásul ennek szerzője szintén a Qi fejedelemséghez köthető.²⁹ *A tábornagy metódusában* a hadvezér és a hadviselésben részt vevő nemesek számára megfogalmazott morális útmutatásokat találhatunk, amelyek kodifikálása szintén a nagy veszteségekkel járó harcok hevességének csökkentésére hivatott intellektuális próbálkozás. Tekintve, hogy valószínűleg a két iskola, vagyis a Szun-ce nézeteit vallók és Sima Rangju követői tisztában voltak a másik fél álláspontjával, Szun-ce szövege a tábornok szó használatával és a morális és rituális szempontok mellőzésével tekinthető egyfajta reakciónak is Sima Rangju tanításaira.³⁰ A tábornok feladata kapcsán kristályosodik ki az olvasó előtt az ókori kínai hadművészet alapja. A tábornok feladatait Szun-ce objektív számítások és mérlegelések sorával, a terepviszonyok, az időjárás, a hadsereg és az ország pszichés felkészültsége, a csapatok manővereinek helyes módszerei, valamint a tüzzel történő támadás helyes használatának gyakorlati ismereteivel írja le.

A gyakorlati ismeretek mellett azonban a jó tábornok másik ismérve, hogy képes a stratégiai rugalmasságra, az indirekt megközelítésre, felismeri, hogy „a háború [...] formabontó hadműveletek”³¹ állandó változásából áll. Ez a formabontó taktikákkal kapcsolatos mentalitás folyamatosan kiegészíti a tábornok feladatait összegző felsorolásokat, és mint láthattuk, a kínai stratégiai kultúrával foglalkozó művekben legtöbbször ennek kapcsán idézik Szun-ce szövegét.

A háború művészetének utolsó fejezete foglalkozik a kémek alkalmazásával. A hírszerzési fölény elérése ugyanis elengedhetetlen mind az objektív számítások, mind a formabontó taktikák alkalmazásához, így természetesen ez is az egyik fontos kérdéskör. Szun-ce olvasatában láthatjuk, hogy a szerző szükségét érzi megfogalmazni, hogy a hírszerzés, valamint a diplomácia fontos eleme a tábornok feladatkörének.³² A különböző típusú kémek felsorolása mellett azonban érdekes, hogy a mű szemlélteti, mennyire nem kizárólagosan a tábornok hatáskörébe tartozik mindez, hiszen nem egyedül van a tanácssteremben. Ezért javasolja Szun-ce, hogy háború idején a tábornok

²⁹ YUEN 2014: 55.

³⁰ YUEN 2014: 55–59.

³¹ „[H]ogy a hadsereg az ellenséggel való elkerülhetetlen összecsapáskor nem szenved vereséget, a formabontó és a hagyományos hadműveleteken múlik [...]” (SZUN-CE 2006: V. fejezet: Hadászati erő).

³² „[A] jó tábornok nem akar mindenáron szövetségeseket szerezni [...]. Azon a napon, amikor átveszed a parancsnokságot, torlaszold el a határok átjáróit, semmisítsd meg a hivatalos engedélyeket [...] a tanácssteremben légy határozott [...]” (SZUN-CE 2006: XI. fejezet: A kilenc terep).

igyekezzen irányítása alá vonni a kémkedést és a diplomáciát, zárja el az átjárókat, és a tanácsteremben ne hagyjon mást szóhoz jutni a kérdés kapcsán.³³

Szun-ce jóval szélesebb körben foglalkozik a stratégiai ismeretek elméleti alapjaival, mint pusztán az indirekt megoldások kérdése. Bár több részlete valóban a harc és az ezzel járó áldozatok elkerülésére int, tartalmának egésze nem feltétlen állásfoglalás a védekezésre történő berendezkedés mellett. Programja olyan állami berendezkedés, amelyben a hadviselés mint az állam létének egyik legfontosabb kérdése működésében függetlenséget élvez a politikai befolyástól, élén egy szinte természetfölötti módon ideális tábornokkal, aki egyszerre mestere a hadtudomány objektív ismeretanyagának, és képes stratégiai rugalmassággal reagálni a változó helyzetekre. A hírszerzés szintén az ő hatásköre, és ideális esetben az ország diplomáciai döntései során is elsősorban az ő akarata érvényesül.

Mindez reakció egy olyan stratégiai környezetre, ahol számtalan, egymással közel azonos erejű fél állt folyamatos konfliktusban, és ezt nehezítette, hogy a hadviselés terén bekövetkezett újítások ellenére a hadsereget vezető, politikai előmenetel szempontjából is érdekelt nemesség nem alkalmazkodott az újfajta, jól felszerelt, nagy létszámú gyalogos hadseregek hatékony vezetéséhez.

A háború művészetének korszakában elhúzódó, többszereplős konfliktus zajlott, amely során az eszközök és a hadseregek létszáma terén ugyan végbementek bizonyos változások, de a vezetői szerep még nem alkalmazkodott ezekhez. Ebben a helyzetben Szun-ce a katonák vezetésével szemben tudományos elvárásokat fogalmazott meg, valamint függetleníteni kívánta őket a társadalmi normák adta kötöttségektől, bizonyos szempontból akár válaszul Sima Rangju *A tábornagy metódusában* összefoglalt moralizálására.

Nem meglepő tehát, hogy Mao Ce-tung számára, aki a japánokkal és a Kuomintang-nal szemben létszám és eszközök terén hátrányba kerülve csak „formabontó taktikákra” támaszkodhatott, Szun-ce fontos retorikai hivatkozási alapul szolgálhatott, amely Mao gerillahadását segítette a kínai stratégiai hagyomány távlatával párhuzamba vonni.

Mao és a Kínai Kommunista Párt rendszerében azonban Szun-ce koncepciója a hadviselés és a tábornok politikai szférától való függetlenségéről egészen ellentétes módon érvényesül.³⁴ A műben a kulcsfontosságú témakörök között ugyan ez csupán az egyik, de amennyiben figyelembe vesszük létrejöttének eseménytörténeti vonatkozásait, vitathatatlanul talán az egyik legfontosabb, és nem véletlen a mű szimbolikus szerzőjéül választott Sun Wu példája sem. Sun hiába volt képes mesteri

³³ YUASA 2008: 150–151.

³⁴ FLEMING 2009: 69.

módon vezetni csapatait, hírszerzési fölényét kihasználva meglepni ellenfelét, az udvari politikai játszmák miatt az ország előbb az ideális tábornokot veszítette el, majd nem sokkal később a háborút is.

Amennyiben figyelembe vesszük ezt a szempontot, Szun-ce modern kínai stratégiai kultúrára gyakorolt hatása kapcsán hangsúlyosabbá kellene tenni, hogy *A háború művészete* ugyan fontos hivatkozási alap a kínai stratégiai hagyományokra, de ennek felhasználása sokkal inkább retorikai eszközként látható, a mű bizonyos kulcsfontosságú tanításai sok esetben háttérbe szorul.

Érdeemes továbbá kihangsúlyozni, hogy *A háború művészete* egy statikus stratégiai környezetben a tábornok számára az adott hadművészeti lehetőségek maximális ismeretét és kihasználását szorgalmazza, emellett harsány kritikát fogalmaz meg a harc megvívását korlátozó morális kötöttségekkel szemben.

Felhasznált irodalom

- FENG, Huiyun (2007): *Chinese Strategic Culture and Foreign Policy Decision-Making: Confucianism, Leadership and War*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203088906>
- FLEMING, Katherine V. (2009): The Party Controls the Gun, but How? Institutionalization as a Trend in Chinese Civil-Military Relations. *CUREJ*, 2009. március 29. Online: <https://repository.upenn.edu/curej/89>
- JOHNSTON, Alastair Iain (1998): *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- KANE, Thomas M. (2007): *Ancient China on Postmodern War: Enduring Ideas from the Chinese Strategic Tradition*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203088883>
- KISSINGER, Henry (2011): *On China*. New York: Penguin.
- LAI, David (2004): *Learning from the Stones: A Go Approach to Mastering China's Strategic Concept, Shi*. Carlisle, PA: USAWC Press.
- LIANG, Qiao – WANG Xiangsui (1999): *Unrestricted Warfare*. Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House.
- MAHNKEN, Thomas G. (2011): *Secrecy and Stratagem: Understanding Chinese Strategic Culture*. Double Bay, NSW: Lowy Institute for International Policy.
- SAWYER, Ralph D. (1993): *The Seven Military Classics of Ancient China*. New York: Basic Books.
- SCOBELL, Andrew (2002): *China and Strategic Culture*. Washington, DC: National Defense University Press.
- SZUN-CE (2006): *A háború művészete*. Ford. Tokaji Zsolt. Budapest: Cartaphilus.
- YUASA Kunihiko (2008): 湯浅邦弘. 孫子兵法 三十六計 角川学芸出版. Tokyo: Kadokawa Gakugei.
- YUEN, Derek M. C. (2014): *Deciphering Sun Tzu: How to Read The Art of War*. Oxford: Oxford University Press.
- Chinese Text Project [é. n.]: 中國哲學書電子化計劃. Online: <http://ctext.org/art-of-war/zh>

